

Прибалтійські орнітологи встановили, що успішність розмноження крячків на подібних плотиках у водоймах з нестабільним рівнем води вища, ніж на природних місцях гніздування.

Для річкового крячка роблять плоти розміром 4 × 6,5 × 6 м із понтонів з платформами, вкритими піском і гравієм. Краї платформи облямовують дротяною сіткою, яка запобігає випаданню пташенят і яєць. Цей птах може гніздитися і на описаних вище плотиках з очеретяним настилом.

Такі штучні острівці уже багато років використовуються орнітологами Західної Європи, де внаслідок антропогенних змін ландшафту крячки стали рідкісними птахами. Їх робили також у Прибалтиці та в Астраханському заповіднику, де застосовували для вивчення поведінки крячків у колоніях.

Бельгійські орнітологи випробували штучне гніздо для пірникози, виготовлене із шматка пінопласту завтовшки близько 50 мм. Для цього вирізують шестикутник діаметром 60 см, який по краях обшивають тоненькими дощечками так, щоб з верхнього боку вони виступали на 5 мм. До трьох кутів прикріплюють тросики, які заякорюють на дні важкими предметами. При цьому довжину тросика підбирають так, щоб платформа плавала на поверхні і при максимальному підйомі води. Встановлювати такі платформи слід на невеликих тихих плесах серед заростей очерету, на озерах, старорічищах, заплавах водоймах.

Проводились також роботи по приваблюванню на штучні плотики пеліканів.

Роблять плотики і з дерева, збиваючи з кількох його відрізків завтовшки 15—20 см і завдовжки близько 1 м. Їх накривають шаром минулорічної осоки, трави і використовують у мисливському господарстві для приваблювання на гніздування лиски. Такі плотики можна випробувати як штучні гнізда для інших птахів — гусей, лебедів, пеліканів.

Дуже велике значення має охорона природних місць гніздування рідкісних птахів. Головною причиною їх загибелі, як уже згадувалося, є людська діяльність: вирубування дерев, сінокосіння, випалювання тощо. Від рубок сильно страждають гнізда чорного лелеки — до 50 % усіх випадків їх загибелі. Навіть якщо дерево з гніздом не зрубано, а залишене посеред вирубки, птахи здебільшого до нього вже не

повертаються. Іноді буває досить потривожити обережних птахів біля гнізда, щоб вони його покинули. Може призвести до цього і порушення природної обстановки біля гнізда: вирубування підросту та сухих дерев, знищення рослинності через використання отрутохімікатів і т. д.

Для охорони місць гніздування рідкісних птахів необхідно створювати заказники і пам'ятки природи, на території яких слід заборонити усі види рубок, крім санітарних, меліорацію, прокладання доріг і лінії електропередач, будівництво, використання пестицидів. Подібні природоохоронні території будуть своєрідними резерватами для рідкісних птахів, де вони зможуть вільно розмножуватись і потім розселятись у інші місця.

Але тільки шляхом створення заказників неможливо взяти під охорону усі гнізда рідкісних видів птахів, навіть занесених до Червоної книги.

Ось приклад з чорним лелекою, занесеним до Червоної книги України. Чисельність його нині становить близько 300 пар. Гнізда охороняються лише в одному заповіднику — Поліському. За даними його співробітників, у різні роки там гніздиться 2—4 пари. Є гніздо у Дніпровсько-Тетерівському заповідному лісомисливському господарстві. Тобто найвищою формою охорони охоплено трохи більше 1 % усіх гнізд чорного лелеки. Зрозуміло, що це, як кажуть, крапля в морі. Отже, треба вишукувати нові форми, більш гнучкі і швидкодійні.

Для птахів, що з року в рік займають одні і ті самі гнізда, можливий такий спосіб їх охорони. Для збереження гнізда слід зберегти не тільки саме дерево, на якому воно розташоване, а й певну ділянку лісу навколо нього, тобто виділити спеціальну охоронну зону, радіус якої може коливатися від 100 до 500 м (залежно від виду птаха). Її територію (або частину території, якщо охоронна зона ділиться на підзони з різним режимом охорони) слід виключити з планів суцільних рубок і заборонити тут господарську діяльність у гніздовий період — з березня по серпень. Законодавчою основою для виділення таких зон є Закон “Про охорону і використання тваринного світу”.

Згідно з ст. 87 Кодексу України про адміністративні правопорушення порушення умов проживання і шляхів міг-

рації тварин карається штрафом до 50 крб. для громадян і до 100 крб. для службових осіб. Такий же штраф накладається за умисне знищення тварин, занесених до Червоної книги України, а також їх гнізд чи яєць.

Подібні способи охорони місць гніздування рідкісних птахів використовуються у багатьох країнах. Так, наприклад, у Швеції забороняються рубки лісу ближче 200 м від гнізд орлана-білохвоста. У Німеччині навколо гнізд скопи, орлана-білохвоста і малого підорлика встановлюють заповідну зону радіусом 100 м, де заборонена господарська діяльність, і буферну зону в радіусі 300 м, де обмежена господарська діяльність у гніздовий період.

І в інших країнах такий спосіб охорони постійних місць гніздування рідкісних птахів успішно розвивається. У Литві для охорони гнізд птахів, занесених до республіканської Червоної книги, створюються мікрозаказники площею від 1 га для боривітра до 100 га і більше для беркута і орлана-білохвоста. Навколо них виділяється буферна зона, радіус якої відповідає розміру мікрозаказника. На його території у гніздовий період припиняється будь-яка господарська діяльність. Лише в осінньо-зимовий період допускаються санітарні рубки. Межі таких мікрозаказників встановлюють за лісо-таксаційними виділами, які є первинними елементами обліку і експлуатації лісу. Створюються вони на строк до десяти років.

На Україні в ряді випадків з ініціативи працівників лісового господарства створювалися охоронні зони навколо гнізд чорного лелеки. Так, ще в 1974 р. у Чудівському лісництві Добрянського лісгоспзагу на Чернігівщині невелику ділянку спілого лісу, де гніздилася пара чорних лелек, було виключено з планів суцільної рубки. Протягом кількох років після цього птахи успішно виводили тут потомство. Подібне відмічено в Кам'янському лісництві Димерського та Воропаївському лісництві Вищедубечанського лісгоспзагів на Київщині.

На жаль, існування таких охоронних зон навколо гнізд залежить лише від доброї волі працівників лісового господарства. Немає гарантії, що гніздо не буде принесене в жертву зайвому кубометру деревини у гонитві за виконанням плану. Охоронним зонам навколо постійних гнізд рідкісних видів

птахів треба надати чіткий статус і виділити як самостійну категорію природоохоронних територій.

Один з засобів поліпшення охорони постійних гнізд рідкісних птахів — їх паспортизація. Суть цієї роботи в тому, що не завжди гнізда при господарських роботах знищуються навмисне. Часто працівники лісового господарства не мають поняття про цінність того чи іншого гнізда або навіть про те, що воно взагалі є в лісі. Подекуди вдається добитися збереження гнізда вже простим роз'ясненням.

При паспортизації землекористувачу (лісгоспзагу, радгоспу, колгоспу), в лісах якого гніздиться рідкісний птах, видається паспорт чи охоронна грамота на гніздо. У них вказують точне місце розташування гнізда (номер кварталу, виділу, схема розміщення гнізда в кварталі), вид птаха, радіус охоронної зони і види діяльності, які треба заборонити чи обмежити в цій зоні і у якій період. Паспортизація дасть необхідну інформацію працівникам лісового господарства і в якійсь мірі допоможе покласти на них відповідальність за конкретне гніздо. У випадку, якщо гніздо припинить своє існування з природних причин (скинуто під час бурі, впало дерево і т. д.) чи птахи перестануть гніздитися в ньому, паспорт можна анулювати. Якщо ж гніздо загине під час рубки лісу чи буде залишене через господарську діяльність людини, принаймні можна буде порушити питання про відповідальність за це землекористувача.

Звичайно, паспортизація не забезпечить стопроцентного збереження гнізд.

Робота щодо паспортизації може проводитись на різних рівнях. Її можуть здійснювати громадські організації — обласні та районні ради УТОП, УТМР, відділення Українського орнітологічного товариства та ін. У цьому випадку паспортизація матиме суто рекомендаційний характер. Але якщо вона проводитиметься згідно з постановою, скажімо, Верховної Ради, то робота одержить законодавчу основу. Підстави для такого вирішення питання є.

У Законі “Про охорону і використання тваринного світу” наголошується на необхідності створення державного кадастру тваринного світу. Його буде видано у вигляді “Книги тварин”, яка міститиме повидові нариси. У них повинно бути зазначено все, що відомо про поширення, чисельність, її

зміни тощо по кожному виду тварин. Коротше, йдеться про своєрідну інвентаризацію нашої фауни. Ми повинні знати, скільки чого і де у нас бігає, повзає, літає, плаває, щоб по-господарському розпоряджатися природними багатствами і зберегти їх для майбутніх поколінь. Насамперед потрібен чіткий облік видів, занесених до Червоних книг. У зв'язку з розширенням кадастрової тематики учені будуть виявляти і брати на облік усі місця гніздування рідкісних видів птахів. Але ж важливо не тільки знайти їх, а й забезпечити надійну охорону.

Паспорт чи охоронна грамота на кожне гніздо повинні складатися як мінімум у двох примірниках. Один з них видаватиметься землекористувачу, а другий залишатиметься в організації, що проводить паспортизацію. Надалі за другими примірниками паспортів можна буде вести періодичний контроль стану охорони гнізд. У разі загибелі гнізда може бути створена експертна комісія з учених, яка встановить, чи є в тому вина тих, на чий території воно знаходиться.

У кількох областях України — на Одещині, Вінниччині, Харківщині тощо — вже проведена паспортизація гнізд білого лелеки. Вона допомогла дещо піднести престиж і поліпшити охорону цих тварин. Одержаний досвід треба використати для організації охорони гнізд більш рідкісних птахів.

Гнізда хижих птахів, чорного та білого лелек, що займаються птахами багато років підряд, весь час надбудовуються і збільшуються. Так, відомі гнізда білого лелеки заввишки до 2 м і масою 2 т! Опора, на якій розташоване гніздо, з часом ослаблюється і руйнується. Гілка або верхівка дерева може обламатися під його масою, гніздо може бути скинуте під час бурі. Отже, старі великі гнізда треба періодично оглядати у позагніздовий період і при необхідності укріплювати, прибиваючи знизу дошки, відрізки гілок, закріплювати на опорі дротом і т. д. Якщо ж гніздо перебуває в аварійному стані, а укріпити немає можливості, краще його взагалі скинути, а поряд збудувати одне чи кілька штучних гнізд. Періодично слід оглядати також штучні гнізда.

Сови, голуби-синяки гніздяться у старих дуплистих деревах, які звичайно вирубуються при проведенні лісгосподарських робіт. Для підвищення шансів на їх збереження можна

укріплювати на такому дереві табличку з написом: “У дуплі гніздо рідкісного виду. Охороняється державою”. Про такі місця гніздування рідкісних птахів у дуплах слід також повідомляти працівникам лісового господарства, а ще краще провести їх паспортизацію. Якщо дерево зберегти неможливо, дупло треба випилати разом із частиною стовбура завдовжки 1—1,5 м і встановити в іншому підходящому місці.

Взагалі і природоохоронцям, і лісівникам треба більше звертати уваги на збереження старих дерев із дуплами, зламаними верхівками і т. п. Справа в тому, що ніякі штучні гнізда не можуть повністю замінити природні місця гніздування. Крім того, для багатьох птахів такі дерева є важливим джерелом їжі, особливо взимку. У багатьох країнах при проведенні лісовпорядкування почали залишати своєрідні острівці природного лісу, де залишаються незайманими всохлі та пошкоджені дерева. Лише створення мережі таких острівців забезпечить збереження багатства фауни і флори наших лісів, стійкість їх екосистем.

Гнізда птахів, що оселяються на землі у відкритих місцях, важливо захистити від чотириногих хижаків та худоби. Так, для захисту гнізд занесеного до Червоної книги України ходуличника викладач Донецького університету Г. М. Молодан разом з членами студентської дружини по охороні природи використали металеві конструкції. За їх даними, у Північному Приазов'ї до 70 % гнізд ходуличника та інших куликів гине через випасання худоби та розорення людьми. Над гніздами ходуличників, шилодзьобок почали встановлювати каркаси заввишки до 1 м у вигляді порожнього циліндра з арматурних прутів і товстого дроту. Вони захищали гнізда від свійських тварин, а прикріплені таблички з текстом у більшості випадків уберегали і від розорення людьми.

18. Металевий каркас для захисту гнізд куликів від худоби.

Подібні конструкції можна використати для захисту гнізд інших птахів, що гніздяться на землі. Але там, де висока чисельність сірої ворони, використовувати їх недоцільно: розбійниці дуже кмітливі і швидко навчаються знаходити за ними гнізда.

На морських узбережжях значної шкоди колоніям крячків і куликів завдають сріблясті чайки. Від них також можна захистити гнізда. Описаний нижче спосіб був уперше випробуваний ще в 1964 р. в резерваті Рантум-Бекен у Німеччині. Для захисту від великих чайок над гніздами малого крячка на вбитих у землі кілочках, що піднімалися над поверхнею на 9 см, прилаштовували металеву сітку з вічками 15 — 20 мм. Конструкція мала форму квадрата із стороною 40 см. Вона повинна бути надійно укріплена, щоб витримати масу сидячої чайки. Крячки швидко звикали до цієї будови і вже через кілька хвилин поверталися на гнізда.

У США для захисту колонії малого крячка від нападу лисиць використали електроогорожу з дроту, натягнутого в три ряди через кожні 15 см висоти. Огорожа була підключена до батареї в 6 В. Вийшла подоба електропастуха. Лисиці не підходили до огорожі ближче ніж на 3 м навіть тоді, коли струм був відключений. На думку вчених, їх міг лякати і свист вітру у проводах. Коли восени огорожа була знята, сліди лисиць знову з'явилися в колонії.

Багато гнізд качок, чайок, лебедів гине навесні від затоплення. Для їх урятування здійснюють підняття гнізд. Так, у Фінляндії гнізда качок і чайок у затоплюваних місцях поміщають на сплетені з трави основи, під які підкладають акуратно вирізані шари торфу так, щоб гніздо піднімалося над водою.

В Естонії були проведені успішні дослідження по врятуванню від затоплення гнізд лебедя-шипуну. Підстилку гнізда по частинах переносили убік, а на основу гнізда лопатою накидали кам'янистий ґрунт. Стінки піраміди, що вийшла, укріплювали каменями масою 3—10 кг. Яйця на час проведення робіт загортали у ватник. Після реконструкції гнізда їх знову поклали у лоток. Уся ця робота займала 25 хв. Лоток гнізда було піднято на 40 см. Лебеді у цей час спокійно годувалися на відстані до 200 м. Згодом вони успішно вивели пташенят.